

УДК 811.111'42

Ізотова Н. П.

ОПОВІДНА ФРАГМЕНТАРНІСТЬ В ІГРОВІЙ СТИЛІСТИЦІ ДЖ. М. КУТЗЕЕ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “BOYHOOD”)

Статтю присвячено розкриттю семантики оповідної фрагментарності в ігровій модифікації автобіографічного роману Дж. М. Кутзее “Boyhood”. Особливу увагу приділено з'ясуванню специфіки фрагментарної прози XX – XXI століть. Виявлено, що підґрунтям оповідної фрагментарності в досліджуваному творі є робота автобіографічної пам'яті та індивідуально-авторська фікціоналізація автобіографічної оповіді.

Ключові слова: оповідна фрагментарність, автобіографічний роман, автобіографічна пам'ять, мотив.

Изотова Н. П. Повествовательная фрагментарность в игровой стилистике Дж.М. Кутзее (на материале романа “Boyhood”). – Статья.

Статья посвящена изучению семантики повествовательной фрагментарности в игровой модификации автобиографического романа Дж. М. Кутзее “Boyhood”. Особое внимание уделено раскрытию особенностей фрагментарной прозы XX – XXI веков. Установлено, что повествовательная фрагментарность в анализируемом романе обусловлена работой автобиографической памяти и индивидуально-авторской фикционализацией повествования.

Ключевые слова: повествовательная фрагментарность, автобиографический роман, автобиографическая память, мотив.

Izotova N. P. Fragmented narrative in J.M. Coetzee's ludostylistics (a study of J.M. Coetzee's “Boyhood”). – Article.

The article focuses on semantics of fragmented narrative in a ludic modification of J.M. Coetzee's “Boyhood”. Special emphasis is laid on revealing the nature of XX – XXI century fragmented prose. Fragmented narrative in J.M. Coetzee's “Boyhood” is proved to be conditioned by the work of autobiographical memory and the author's manner of fictioneering the autobiography.

Key words: fragmented narrative, autobiographical novel, autobiographical memory, motif.

Постановка проблеми. Завдяки своїй інноваційній та експериментальній природі творчість видатного південно-африканського письменника, лауреата Нобелівської премії Дж.М. Кутзее наприкінці XX – на початку XXI століття стає об'єктом багатьох наукових розвідок [9; 10; 11; 13; 16], у тому числі лінгвопоетологічних [2]. У межах пропонованого дослідження художні твори автора розглядаються з позицій ігрової стилістики, теорія якої наразі перебуває на стадії розбудови. Ігрова стилістика, або людостилістика, художнього твору визначається ігровим потенціалом різноманітних мовних одиниць, які окремо чи у взаємодії створюють ігровий ефект, що є результатом багаторазового кодування твору мистецтва та виникає через втрату однозначності розуміння тексту або окремої його частини/частин за рахунок дроблення й множення різноманітних текстових смислів [3]. Актуальними у зв'язку із цим є питання, пов'язані з вивченням тих художніх засобів і прийомів, які слугують підґрунтям створення смислової неоднозначності в художньому творі. В автобіографічному романі Дж.М. Кутзее “Boyhood” («Дитинство»), зокрема, створенню ігрового ефекту сприяє оповідна фрагментарність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно автобіографія визначається як прозовий текст із ретроспективною настановою, за допомогою якого реальна особистість повістує про власне життя з особливим акцентом саме на приватному житті, переважно на історії становлення своєї особистості [12]. Медіумом у цій ретроспективній рефлексії виступає «Я», що згадує, пов'язуючи минуле й теперішнє: селекціонує спогади,

інтерпретує та комбінує їх, узагальнює, аналізує, оцінює, виражає емоції тощо [5].

Варто зазначити, що в сучасному літературознавстві, незважаючи на солідний досвід вивчення «письма про себе», немає одноставного погляду на природу автобіографії. З одного боку, висувається низка необхідних критеріїв цього виду письма, основними з яких є такі: ідентичність автора, оповідача й героя; достовірність інформації; правдивий виклад подій незалежно від того, чи стосуються вони особистого життя автора, чи мають суспільну значимість; автобіограф має вірити в те, що він стверджує, навіть якщо йому не вірять [12, с. 11; 15, с. 32]. З іншого боку, підкреслюється довільність форми, у межах якої відбувається реконструкція особистості [14, с. 16].

На особливу увагу заслуговують питання індивідуально-авторських трансформацій і модифікацій жанру автобіографії, які проливають світло на його природу й стилістичний потенціал. Цікавою в цьому відношенні є автобіографічна проза Дж.М. Кутзее, де автор докорінно переглядає та змінює конвенційні формули автобіографічного жанру. Як зазначив письменник, у своїх автобіографічних творах він грає з багатьма можливостями, які пропонує цей жанр [9, с. 246]. У центрі уваги нашого дослідження перебуває стилістичне явище оповідної фрагментарності, пов'язане з ускладненням композиції художнього твору, нелінійним розгортанням подій оповіді [16, с. 230].

Термін «фрагментарність» передбачає, що певний текст вирваний із цілого; водночас це ціле настільки сильно відчутне в тексті, що читач ніби прозирає його крізь уламки ситуацій, імен, опи-

сів, міст, сюжетів тощо [1]. Причинно-наслідкові, асоціативні чи часові зв'язки між фрагментами при цьому не обов'язкові, проте цілісність усього твору не зникає. Тому такій прозі властива невмотивованість, незавершеність, недомовленість і невизначеність.

Діапазон засобів, що створюють фрагментарність, є необмеженим. Вона може формуватися за рахунок різних стилістичних фігур, мовних ігор, композиційних перестановок, складної системи персонажів тощо [16, с. 230]. Фрагментарний наратив постає не як статична оповідь, а як динамічний процес повісткування, «динамічна мозаїка» [8, с. 216], складноструктурована оповідь, що охоплює декілька сюжетних ліній, кожна з яких надає всьому наративу цілісність і зв'язність.

Мета статті полягає в розкритті семантики оповідної фрагментарності в ігровій модифікації англійського автобіографічного жанру на прикладі роману Дж.М. Кутзее "Boyhood" («Дитинство»). Для її досягнення необхідно вирішити такі завдання:

1) узагальнити основні жанрові риси англійського автобіографічного роману в контексті сучасного літературознавства;

2) уточнити специфіку принципу фрагментарної сюжетно-композиційної організації художньої оповіді;

3) встановити й описати чинники сюжетно-композиційного розгортання роману Дж.М. Кутзее "Boyhood";

4) з'ясувати підгрунтя семантичної «розкадровки» досліджуваного твору;

5) виокремити та охарактеризувати ключові мотиви як семантичні одиниці автобіографічної оповіді шляхом аналізу їх вербального втілення.

Автобіографічна проза Дж.М. Кутзее представлена трилогією "Scenes from Provincial Life" («Сцени провінційного життя»), що складається з романів "Boyhood" («Дитинство»), "Youth" («Молодість»), "Summertime" («Літня пора»), написаних на різних етапах творчої діяльності письменника: з 1997 року до 2009 року. Кожний із творів повістує про певний відрізок життя митця. Дії роману "Boyhood", зокрема, охоплюють період 1950–1953 років і зображують дитинство Джона Кутзее у віці від 10 до 13 років. Цей час Джон провів разом із близькими в провінційному місті Вустер у Південній Африці, а згодом у Кейптауні, куди переїхав разом зі своєю сім'єю.

Експериментуючи з автобіографією, Дж.М. Кутзее насамперед порушує питання співіснування в ній фактуальної та фікціональної інформації, тобто правди й авторської вигадки, наголошуючи на тому, що правда або народжується в процесі створення твору, або є результатом його написання [9, с. 18].

Своєрідність втілення правди та вимислу в автобіографічному творі тісно пов'язана з розумінням авторської логіки відбору подій, які будують автобіографічне повісткування, розкриттям принципу/принципів їх укладання в оповідь, винайденням ключів до їх розуміння й інтерпретації [7, с. 4]. Для Дж.М. Кутзее принцип відбору та «упаковування» подій в автобіографічний твір є вирішальним. Автор визначив автобіографію як письмо про себе (self-wring), у якому письменник зобов'язаний поважати факти власного життя [9, с. 18]. Залишаючись абсолютно чесним із фактами, автор, проте, серед великої кількості наявних у нього фактів певним чином відбирає й аналізує їх [11, с. 9]. Мета автора при цьому полягає не в достеменному відтворенні реальності, а у використанні та обробці цієї реальності [11, с. 9]. Відповідно, автобіографія не просто відбиває миттєвий досвід, події, людей, а й активно створює минуле в теперішньому [17, с. 4].

Специфіка ретроспективного зображення власного життя в художній автобіографічній оповіді визначається двома ключовими факторами: деформацією повісткування через роботу пам'яті (тобто вибором тих чи інших образів минулого для репрезентації в автобіографії та витісненням на другий план інших) та індивідуально-авторською фікціоналізацією автобіографічної оповіді. Перший фактор визначає з'ясування кореляції між правдою й тим, яким чином вона розкривається в наративі, а другий спрямовується на аналіз засобів індивідуально-авторського охудожнення автобіографічної оповіді. Варто зазначити, що виокремлені чинники в автобіографічному просторі перетинаються та взаємодіють.

У розмаїтті різних видів пам'яті особливе місце посідає автобіографічна, під якою російський психолог і дослідник автобіографічної пам'яті В.В. Нуркова розуміє «суб'єктивне віддзеркалення відрізка життєвого шляху, що був пройдений людиною, яке полягає у фіксації, зберіганні, інтерпретації та актуалізації автобіографічно значущих подій і станів, що визначають самоідентичність особистості як унікального, тотожного самому собі психологічного об'єкта» [4, с. 19]. Учений зауважує, що така пам'ять є не фотографічною, репродуктивною, а реконструктивною. Спираючись на досягнення нейропсихологів, науковець порівнює конструктивність автобіографічної пам'яті зі стародавнім поняттям «палімпсест», наголошуючи на тому, що біографічні дані не відкриваються нам репродуктивно, шляхом «витягування» їх із мозку людини, а є новим творчим продуктом, що увібрав у себе частини минулого та змінив їх конфігурацію, смисл і роль у загальній структурі долі людини [4, с. 23–24].

Тому завдяки своїй наративній природі й властивості реартикулювати минулий досвід автобіо-

графічна пам'ять відіграє ключову роль у побудові автобіографічного повістування.

Варто зазначити, що досліджуваний роман характеризується не хронологічним, послідовним, всеохоплюючим викладом подій, властивим традиційній автобіографії, а уривчастою, вибірковою, незбалансованою (деякі події висвітлені досить детально, а про деякі навіть не згадується) репрезентацією авторських згадок. Результатом є виникнення сюжетних лагун, які надають оповіді риси фрагментарності.

Загалом роман складається з 19 частин, організованих голографічним способом [4, с. 38]: кожен фрагмент оповіді постає як голографічний уламок, у якому відбито певну подію або період із життя головного героя. Причому поєднання окремих фрагментів у структурі всього твору нагадує принцип ассамбляжу, тобто довільної комбінації елементів у складі цілого, які поступово вимальовують «оповідну карту минулого». Цілісність тексту при цьому забезпечується мотивним зчепленням.

У межах нашого дослідження під мотивом розуміється інваріантна основа (С.М. Мелетинський), тема (В.Б. Шкловський), що розгортається в автобіографічному тексті, визначаючи не лише архітектоніку, а й смисловий рух сюжету. Мотив актуалізується певними лексичними одиницями та образними засобами, які можуть організовуватись у мотивні блоки чи комплекси, отримуючи в тексті імпліцитне та/або експліцитне втілення.

Так, наскрізними мотивами автобіографічного роману Дж.М. Кутзее "Boynood" є такі: *мотив сім'ї*, представлений через образи матері Джона, його батька та інших родичів хлопчика; *мотив дитинства*, що розкривається кризь призму ставлення маленького Джона до навчання, його релігійні вподобання, стосунки з однолітками; *мотив Південної Африки* та *мотив ферми*.

Розглянемо особливості вербалізації мотиву *сім'ї*, який є ключовим не лише для романів Дж.М. Кутзее, а й загалом для багатьох автобіографічних творів. Наприклад:

He came from an unnatural and shameful family in which not only are the children not beaten but older people are addressed by their first names and no one goes to church and shoes are worn every day [18, с. 7].

Наведений контекст показує, що маленький Джон сприймає свою сім'ю як незвичайну (*unnatural*) та ганебну, таку, що заслуговує на осоромлення (*shameful*), адже батьки не застосовували до дітей жодних фізичних покарань, що було звичайною практикою в інших родин, діти зверталися до дорослих членів сім'ї на ім'я, ніхто не ходив до церкви, усі носили черевики кожного дня.

Образ батька набуває в аналізованому творі негативних рис, наприклад:

His father likes the United Party, his father likes cricket and rugby, yet he doesn't like his father. He doesn't understand his contradiction, but has no interest in understanding it. Even before he knew his father, that is to say, before his father returned from the war, he had decided he was not going to like him [18, с. 27].

What he hates most about his father are his personal habits. He hates them so much that the mere thought of them makes him shudder with distaste [18, с. 37].

He is chilled by the thought of the life he would face if his father ran the household. A life of a dull, stupid formulas, of being like everyone else. <...> He denies and detests his father. He will not forget the day two years ago when his mother for the one and only time let his father loose on him, like a dog let loose from its chain (I've reached the limit, I can't stand it anymore!), and his father's eye glared blue and angry as he shook him and cuffed him [18, с. 67].

Who is the greatest writer in the world? he asks his father. His father says Shakespeare. <...> If his father likes Shakespeare then Shakespeare must be bad [18, с. 88].

У виокремлених уривках на негативні почуття Джона до батька вказує низка негативно забарвлених дієслів: *doesn't like* (не любить), *hates* (ненавидить), *denies* (не визнає), *detests* (відчуває огиду). Хлопчик ціпеніє від страху, уявляючи життя сім'ї, якою керував би батько (*He is chilled by the thought of the life he would face if his father ran the household*). Джон порівнює свого батька в стані обурення (*he shook him and cuffed him*) із собакою, спущеним із ланцюга (*like a dog let loose from its chain*), а погляд описує в термінах синього гніву (*his father's eye glared blue and angry*). Усе, що подобається батькові, для Джона відразу є неприйнятним та асоціюється із чимось поганим: *If his father likes Shakespeare then Shakespeare must be bad* (Якщо батько захоплюється Шекспіром, значить, Шекспір, без сумніву, поганий).

Натомість мати Джона постає в романі як дійсно близька (*He is too close to his mother, his mother is too close to him* [18, с. 32]), надійна людина, оплот їхньої родини (*He cannot imagine his mother dying. She is the firmest thing in his life. She is the rock on which he stands. Without her he would be nothing* [18, с. 31]); любляча й турботлива мати (*He wants her always to in the house, waiting for him when he comes home* [18, с. 5]); людина, яка була авторитетом для маленького Джона та істотно вплинула на становлення його особистості (*This is what he fears from her, from the person in all the world who knows him best, who has the huge, unfair advantage over him of knowing all about his first, most helpless, most intimate years, years of which, despite every effort, he himself can remember nothing. <...> He fears his mother's judgment. He fears the cool thoughts that*

must be passing through her mind. <...> He would rather be blind and deaf than know what his mother thinks of him [18, с. 136]).

Водночас сам Джон намагався тримати певну дистанцію із сім'єю: *He shares nothing with his mother. His life at school is kept a tight secret from her* [18, с. 6].

Значимо, що семантика мотивів є кумулятивною, тобто накопичувальною, і формується впродовж розгортання того чи іншого мотиву, що представлений у різних фрагментах оповіді.

Висновки. Таким чином, фрагментарний спосіб викладу автобіографічних подій у романі Дж.М. Кутзее "Boyhood" віддзеркалює своєрід-

ність роботи автобіографічної пам'яті, а також специфіку індивідуально-авторської гри з автобіографічними фактами й подіями, демонструючи шляхи фікціоналізації автобіографії. Композиційна фрагментація, сюжетні лакуни, неповне, позбавлене причинно-наслідкових відношень повістування ведуть до смислової фрагментації та «розсіювання» текстових смислів. Водночас семантична цілісність твору забезпечується наявністю наскрізних мотивів, що мають різновекторну спрямованість.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі вбачаємо у вивченні інших ігрових принципів, задіяних у романах Дж.М. Кутзее.

Література

1. Горалик Л. Собранные листья / Л. Горалик // НЛЮ: независимый филологический журнал. – 2002. – № 54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/54/lgor.html>.
2. Константинова Н.В. Лингвостилистические особенности прозы Дж. М. Кутзее : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.В. Константинова. – СПб., 2009. – 21 с.
3. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // Лотман Ю.М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1998. – С. 13–205.
4. Нуркова В.В. Совершенство продолжается: психология автобиографической памяти личности / В.В. Нуркова. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 320 с.
5. Ньюбина Л.М. Мемуарный текст как многогранный когнитивный механизм / Л.М. Ньюбина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Philologia/3_128694.doc.htm.
6. Тарнаурцкая Е.В. Монтаж и фрагментарная проза: к вопросу о разграничении техник / Е.В. Тарнаурцкая // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – Т. 14. – № 2. – С. 230–234.
7. Фесенко В.І. Передне слово / В.І. Фесенко // Сучасні літературознавчі студії. Модуси автобіографічного письма / гол. ред. В.І. Фесенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – № 7. – С. 3–4.
8. Anderson H. Conversation, language, and possibilities: A postmodern approach to therapy / H. Anderson. – New York : Basic Books, 1997. – 314 p.
9. Coetzee J.M. Doubling the point: Essays and interviews / J.M. Coetzee ; ed. by D. Attwell. – Cambridge : Harvard University Press, 2014. – 438 p.
10. Head D. The Cambridge introduction to J.M. Coetzee / D. Head. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – 115 p.
11. Kannemeyer J.C. J.M. Coetzee: a life in writing / J.C. Kannemeyer. – Melbourne : Scribe, 2012. – 710 p.
12. Lejeune Ph. On autobiography (Theory and history of literature) / Ph. Lejeune. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1989. – 320 p.
13. Lenta M. Autobiography: J.M. Coetzee's Boyhood and Youth / M. Lenta // English in Africa. – 2003. – Vol. 30. – № 1. – P. 157–169.
14. Olney J. Metaphors of self: The meaning of autobiography / J. Olney. – Princeton : Princeton University Press, 1981 – 342 p.
15. Pascal R. The dual voice: Free indirect speech and its functioning in the nineteenth-century European novel / R. Pascal. – Manchester : Manchester University Press, 1977. – 153 p.
16. Pawlicki M. Between illusionism and anti-illusionism: Self-reflexivity in the novels of J.M. Coetzee / M. Pawlicki. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2013. – 200 p.
17. Smith S. Reading autobiography: A guide for interpreting life narratives / S. Smith, J. Watson. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 2010. – 392 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

18. Coetzee J.M. Scenes from Provincial Life: Boyhood, Youth, Summertime / J.M. Coetzee. – New York : Penguin Books, 2014. – 484 p.